

KAMAL TALIBZADƏ

təhsil və tərbiyə haqqında

Təhsilin səviyyəsi millətin intellektinin, dünyaya inteqrasiyasının miqyasını şərtləndirir. Güclü bazisa – elmi standartlara, effektiv metodlara malik olan təhsil bir millətin sağlam gələcəyinin təminatıdır. Akademik Kamal Talibzadə özünün "Özəl təhsil sistemində talabələrin mənavi tərbiyəsinin bəzi məsələləri" məqaləsində sözügedən mövzuya konseptual şəkildə münasibət bildirir, təhsilin effektivliyinin yollarına aydın bir nəzarət salır.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, Dövlət mükafatı laureatı, əməkdar elm və maarif xadimi Kamal Talibzadə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının əsas sütunlarından biri olmuşdur. Həyatının 60 ilini ədəbiyyatşünaslığın ayrı-ayrı problemlərinin araşdırılmasına, bütövlükdə inkişafına sərf etmiş alim Azərbaycan ədəbi fikir tarixində ədəbi tənqid tarixinin yaradıcısı, banisi kimi görkəmli bir

yer tutur. Əsas tədqiqat obyekti Azərbaycan ədəbiyyatı olan Kamal Talibzadənin ədəbi tənqid tarixi, ədəbiyyatşünaslıq, mətnşünaslıq, müasir ədəbi proses, rus ədəbiyyatı, ədəbi əlaqələr kimi mövzularda dəyərli elmi çalışmaları var. Alimin "Abbas Səhhət" (1948, 1955, 1986), "Maksim Gorki və Azərbaycan" (1959), "XX əsr Azərbaycan ədəbi tənqidi" (1966), "Tənqidimiz haqqında qeydlər" (1967), "Ədəbi irs və varislər" (1974), "Sənətkarın şəxsiyyəti" (1978), "Azərbaycan ədəbi tənqidinin tarixi" (1984), "Tənqid və tənqidçilər" (1989), 2 cildlik "Seçilmiş əsərləri" (1991, 1994) kimi monoqrafiyaları Azərbaycan ədəbiyyatının müxtəlif aspektli mövzularına həsr olunmuş sanballı tədqiqatlardır. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin, ədəbiyyatşünaslığının ən fundamental problemləri və mövzuları Kamal Talibzadənin tədqiqatlarında öz həllini tapmışdır.

Bütün şüurlu həyatını Azərbaycan ədəbi-estetik fikir tarixinin tədqiq və təbliğinə, elmi fikrin sanbalının və obyektivliyinin qorunmasına, bir neçə ədəbiyyatşünas nəslinin yetişdirilməsinə həsr etmiş akademik Kamal Talibzadə özünün çoxillik elmi təcrübələrindən doğan mülahizə və qənaətlərini pedaqoq kimi tələbələrə və yetirmələrinə öyrətmişdir. Dərs dediyi ali məktəblərdə talabələr, yetişdiriyi gənc alimlər Kamal Talibzadə məktəbindən yüksək mənavi və sosial keyfiyyətlər əxz etmişlər.

Ömrünün son illərində qələmə aldığı "Özəl təhsil sistemində talabələrin mənavi tərbiyəsinin bəzi məsələləri" adlı məqaləsi akademik təhsil konsepsiyasını ehtiva edir. Burada təhsil necə olmalıdır, təhsildə hansı metodoloji əsaslara söykənilməlidir, gənclərdə milli düşüncənin formalaşdırılmasında təhsilin rolu nədən ibarətdir – kimi məsələlərə Kamal Talibzadənin münasibətini öyrənirik. K. Talibzadənin uzun illərə dayanan pedaqoqi təcrübələrinin yekunlarından ibarət metodoloji tövsiyələri ixtisasından asılı olmayaraq bütün müəllimlər üçün dəyərli və aktualdır.

Bir pedaqoq kimi o, təhsildəki boşluqları, çatışmazlıqları görür, onların aradan qaldırılması ilə bağlı bir sıra təkliflər irəli sürürdü. Akademikə görə, mənavi tərbiyə işində yol verdiyimiz bəzi nöqsanlar bizdən Azərbaycanın bu günü və sabahı naminə bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir. Bu işdə təkca əlaqədar nəzirlərin yox, həm də ziyalıların üzərinə düşən vəzifələri xüsusi vurğulayan alim yazır: "Həqiqətən bugünkü Azərbaycanı mövcud çətin, mürəkkəb vəziyyətdən çıxarmaq üçün 200 illik müstəmləkəçilik, mənavi köləlik şəraitində yaşamağa adət etmiş itaətkar mədəniyyətimizin yeni əsaslar üzrə, yeni ictimai-siyasi konsepsiyası ilə, yeni fəlsəfə ilə, yeni metodologiya ilə tərbiyələnməsinə və yenidən zənginləşməsinə nail olmaq lazımdır. Yoxsa yenidən bizim nəci xalqımız böyük Cəlil Məmmədquluzadənin "Kamanca" pyesindəki ermani kamancaçısının hiyləgərliyi qarşısında qəhrəman Yüzbaşı kimi aciz qalar. Çıxış yolunu milli düşməni əfv etməkdə görür, onu başışlamaqla kifayətlənər" (K. Talibzadə. *Özəl təhsil sistemində talabələrin mənavi tərbiyəsinin bəzi məsələləri. Madaniyyət dünyası. Elmi-nəzəri məcmua. VII buraxılış. Bakı, 2003, sah. 28–29*).

Kamal Talibzadəyə görə, təhsillə tərbiyə dialektik vəhdətdədir. Təhsildə mənavi tərbiyə əsas yer tutur və o, bütün fənlərin ümumi problemdir. O hesab edir ki, müəllim pedaqogikanın bütün imkanlarından bəhrələnərək tələbənin mənavi-əxlaqi dünyasına təsir göstərməlidir. "Tələbənin mənavi dünyasının tərbiyə olunması, onun əxlaqi kamilliyi təhsilin keyfiyyəti ilə, təhsil illərində aldığı elmi biliklərlə əlaqəlidir" – deyan alim fikirlərini davam etdirərək yazır:

“**Vətəndaş olmaq üçün, vətəni sevmək üçün öz vətəni, xalqını yaxından tanımaq lazımdır, vətənin tarixini, mədəniyyətini, ədəbiyyatını yaxşı bilmək lazımdır. Vətəni, xalqı bilmədən, tanımadan onu sevmək də olmaz, onun yolunda şəhid olmaq da. Bilmək üçün də öyrənmək, elmi biliyə sahib olmaq lazımdır”** (K. Talibzadə. *Özəl təhsil sistemində talabələrin mənavi tərbiyəsinin bəzi məsələləri. Madaniyyət dünyası. Elmi-nəzəri məcmua. VII buraxılış. Bakı, 2003, sah.31*).

Gənclərə onların böyük türk dünyası ilə bağlılığını, bu bağlılığın genişliyini, qədimliyini, böyük gələcəyə malik olduğunu təbliğ etmək, özü də bunu müntəzəm şəkildə reallaşdırmağın vacibliyi qənaəti akademik təhsil konsepsiyasından qoyulan əsas məsələlərdən biridir. K. Talibzadə rus və fars şovinistlərinin əsrlərboyu xalqımızın türk soyu ilə bağlılığına zərbə vuran, ziyanlı bir cəhət kimi pisləyən ideologiyasından da söz açıq və yazır: "Ali təhsilin proqramlarını da hazırlayanda biz azərbaycanlıq, vətəndaşlıq, vətənpərvərlik ideologiyasının təbliğinə xüsusi diqqət yetirməliyik. Müstəqil Azərbaycanda yaşayan tələbə biləndə ki Azərbaycan ədəbi-estetik fikrinin tarixi ruslardan, qonşularından xeyli qədimdir, Sovet Azərbaycanındakından fərqli olaraq XIX əsrdən – M.F. Axundovdan sonra yox, onun XI əsrdə adı, şöhrəti dünyaya məlum Xətib Təbrizi, Nəsrəddin Tusi, Şərafəddin Rami kimi şəxsiyyətləri var, ədəbi-estetik fikri hələ orta əsrlərdə bütün Yaxın və Orta Şərqdə meydən oxuyurdun... albəttə, bu, cavənlərimizdə milli iftixar duyğuları, inam hissi oyadır və o bu duyğularla yaşamağın zövqünü anları" (K. Talibzadə. *Özəl təhsil sistemində talabələrin mənavi tərbiyəsinin bəzi məsələləri. Madaniyyət dünyası. Elmi-nəzəri məcmua. VII buraxılış. Bakı, 2003, sah. 36*).

Akademik Kamal Talibzadənin pedaqoqi görüşlərində islam əxlaqi xüsusi yer tutur. Bu məsələdə genetik faktorunu dəyərləndirməmək olmaz. İslami dəyərlər, Allah sevgisi Talibzadələr nəsil şəcərəsinin varisi kimi onun da yüksək dəyərləndirdiyi özəlliklərdəndir. Babası Axund Mustafa Zaqafəziyə şeyxülislamı Şeyx Əhməd Səlyaninin müavini, əmisi Yusif Ziya Talibzadə şəriətə dair bir sıra dərslərinin, ilk islam xəritəsinin müəllifi olmuşdur. Əsərlərində pirlərə, firıldaqçı ruhanilərə kəskin etirazını bildirən Abdulla Şaiq isə Allahın böyüklüyündən, islami dəyərlərdən dönə-dönə söz açmış, dərslərində din xadimləri haqqında məlumatlar vermişdir. Bu maddi-mənavi irs Kamal Talibzadənin görüşlərində də genetik olaraq yer almışdır. Kamal Talibzadə də islam əxlaqını Axund Mustafa, Yusif Ziya, Abdulla Şaiq kimi yüksək dəyərləndirir, şəri məsələlərə elm işığının ziyası altında yanaşır, islami hökmləri dərk edərək qəbul və təbliğ edir. O, islama əxlaq və elmin məcmusu kimi baxır.

Akademik Kamal Talibzadə gənc nəslin mənavi tərbiyəsində islamın müasir tələblər baxımından öyrənilməsinin mühüm tərbiyəvi əhəmiyyətini qeyd edir və onu da xüsusi vurğulayır ki, dinin müasir tələblər əsasında şərhli həmişə Azərbaycanın qabaqcıl adamlarını məşğul etmişdir. "M.F. Axundov, F. Köçəri, Y.Z. Talibzadə, Ə. Ağayev, Ə. Hüseynzadə islamın müasir dünya və zaman üçün əhəmiyyətini şərh etmiş, onu cərayan edən hadisələrlə əlaqələndirmişlər. Alla-

hın qüdrəti, Peyğəmbərimizin vəsiyyətiliyi ilə yaranan Qurani-Kərim bütün tarix boyu şərh olunaraq müasirləşdirilmişdir. Qurandan şərhli özü böyük tarixə malikdir, bu o qədər zəngin misilsiz həyat, fikir məxəzidir ki, din alimləri, mütəfəkkir elm nümayəndələri, filosoflar onu daim müasir həyatın inkişaf meylləri ilə əlaqələndirmişlər" (K. Talibzadə. *Özəl təhsil sistemində talabələrin mənavi tərbiyəsinin bəzi məsələləri. Madaniyyət dünyası. Elmi-nəzəri məcmua. VII buraxılış. Bakı, 2003, sah. 33*).

“**Akademik Kamal Talibzadəyə görə, özəl, yaxud dövlət müəssisəsi olmasından asılı olmayaraq ali təhsil ocaqlarının əsas vəzifəsi gələcəkdə dünyada yaranacaq bütün yenilikləri, dəyişiklikləri, hər cür texniki novatorluğu qəbul etməyə, anlamağa hazır olan, yüksək əxlaqlı, mənan zəngin insan – bu günün insanını yetişdirməkdən ibarət olmalıdır. Kamal Talibzadənin təhsil konsepsiyası müəllimlərin qarşısında aşağıdakı vəzifələri qoyur: vətəndaşlıq borcunu hər şeydən üstün tutan şəxsiyyətlər; vətəni canı kimi sevan, onun yolunda hər şeyi qurban verməyə hazır olan vətənpərvərlər; düşmənin canına lərzə salan, şəhidliyi – xalqına mənavi mükafat sayan mücahidlər; dünya elminin önündə getməyi bacaran alimlər yetişdirmək.**

Akademik Kamal Talibzadə həmişə ondan müsahibə alanlara, tədqiqatçılara deyirdi ki, məni atamdan ayırmayın. Fərd olaraq fərqli xüsusiyyətlərə malik olsalar da, ata-oğulun mənavi dünyası bir-birinə yaxın idi. Bu da təbii idi. Müəllimliyini ilə iftixar edən, ilk anadilli siniflərin, tədris proqramlarının, dərsləklərin müəllifi olan Abdulla Şaiq həyatını xalqın milli şüurunun oyağılmasına, milli özünüdərk prosesinin sürətlənməsinə sərf etmişdi. O, Azərbaycan tədris tarixində dərsləri türkçə keçirilən ilk milli sinfin müəllimi idi. Bir neçə ziyalı ilə birgə Abdulla Şaiqin həyata keçirdiyi tarixi missiya öz bəhrəsini verdi. Həmin siniflərdə yetişən Azərbaycan oğulları sonralar öz intellektləri və milli təkəkkürləri ilə xalqın müqəddəratında,

gələcək taleyində ahamiyyətli rol oynayan ziyalılar oldular. Ə. Badalbəyli, R. Axundov, T.Ş. Simurq, A. Musaxanlı, C. Cabbarlı, M. Müşfiq, Niyazi və başqaları Şaiq Nümünə Məktəbinin yetirmələridir. Azərbaycan ictimai fikir tarixində onların hər birinin ayrıca yeri və xidmətləri həmişə bəliddir. Şaiq məktəbinin yetirməsi, ADU-nun ikinci rektoru olan T.Ş. Simurq universitetdə tədris Azərbaycan dilində aparılmasını təşkil edən ilk rektor idi. Azərbaycan dilində ilk elmi-terminoloji lüğətin müəllifi də Şaiq məktəbinin davamçısı R. Axundov olmuşdur. Belə faktların sayını xeyli artırmaq mümkündür.

Bu prinsip Kamal Talibzadənin yaradıcılığı üçün də xarakterikdir. Kamal Talibzadə də Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığına bir alim və pedaqoq kimi öz töhfələrini verdi. Ədəbi tənqid tarixini yaratmaqla yanaşı, milli kadrların hazırlanmasında da onun böyük rolu olmuşdur. Böyük bir ədəbiyyatşünaslar nəslinin yetişdirilməsi Kamal Talibzadənin adı ilə bağlıdır. N. Şəmsizadə, Ş. Vəliyev, K. Əliyev, N. Cabbarlı, N. Qafqazlı və başqaları Kamal Talibzadə məktəbinin nümayəndələridir.

Kamal Talibzadə bir övlad kimi də gənc nəslə örnək idi. Qadri bəli övlad, layiqli varis kimi atası – sevimli yazıçımız Abdulla Şaiqin ədəbi irsinin toplanması, nəşri və təbliği işinə o, bir alim, vətəndaş və övlad kimi daim həssaslıqla yanaşmışdır. Bu məqsədlə Kamal Talibzadə Abdulla Şaiqin ev-muzeyinin təşkil olunmasına var qüvvəsini sərf etdi. 1991-ci ildə o, muzeyin yaradılmasına nail oldu. Ömrünün sonuna qədər layiqli bir oğul kimi muzeyin fəaliyyət göstərməsi üçün çalışdı, atasının qiymətli xəzinəsinə – ədəbi irsinə sahib çıxdı. Hətta övladlarına da bu irsi qorumağı vəsiyyət etdi. Beləliklə, Kamal Talibzadənin çoxcəhətli fəaliyyətinə muzey işi də əlavə olundu. Öz sahəsində olduğu kimi, bu sahədə də yenilikçi oldu. Akademik muzey işinə elmi-tədqiqat aspekti əlavə etdi. Bu sahədə gördüyü səmərəli işlər nəzərə alınaraq 1994-cü ildə Muzey işi üzrə Respublika Elmi-Metodik Mərkəzinin və YUNESKO-nun nəzdində Beynəlxalq Muzeylər Şurası Azərbaycan Milli Komitəsinin üzvü seçilmişdi.

“**Milli ədəbi prosesin tədqiqatçısı olan Kamal Talibzadə həm də ömrünün milli ədəbi irsin təbliğinə və öyrədilməsinə həsr etmiş böyük pedaqoqdur. Xalqın milli-mənəvi dünyasının kamillaşdırılmasına, milli düşüncənin formalaşdırılmasına, dünya standartları səviyyəsində alimlərin yetişdirilməsinə yönəlmiş fəaliyyəti ilə Kamal Talibzadə Azərbaycan ədəbi-estetik və pedaqoji fikir tarixində daim var olacaq.**”

Azru Hacıyeva,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Ərzin yeddi möcüzəsi haqqında tez-tez söhbət açılır. Amma elə möcüzələr var ki, daim bizim ətrafımızdadır. Amma onu ya görmürük, ya da özümüzü görməməzliyə vururuq. Sənət möcüzəsi kimi. Hətta sənətlə bir qədər məşğul olub sonradan başqa bir sahəyə keçənlər belə ömürləri boyu sənətin orbitindən, cazibəsindən çıxıb bilmir, gördükləri işlərin mayası, qayası, mahiyyəti, haqq sədəqəti ilə seçilir. Bəzən buna görə əziyyət çəksələr də, əməllərində pərsəngsiz bir insaf, əvəz ummamaqlar da, əməllərində pərsəngsiz bir insaf, əvəz ummamaqlar dayanır. Xalq belə insanlara gözəl ad verir: ZİYALI.

Ziyalının ruhu onun əməlləridir. Mən həmin ruhun əbədliliyinə inanıram. Hətta ziyalı özü unudulanda belə bu ruh yaşayır. Sağlığında onun əməlləri həyatının cövhəri, dünyasını dəyişəndən sonra ruhudur. Belə bir nəzəriyyə var: bir canlılığın ruhunun digərinə keçməsi. Nə qədər doğru olduğunu deyə bilmərəm, çünki sübut-dəlil imkanlarım yoxdur. Amma bir ziyalı ruhunun – əməllərinin digər insanlarda nəinki təzahürünü, hətta inkişafını təsdiqləyə bilərəm. Əsgər ağa Goraninin fəaliyyəti kimi.

Əsgər – bir uşağa ailəsi tərəfindən qoyulan addır. Gorani təxəllüsü o özü seçmişdi. Doğulduğu, dünyaya göz açdığı kəndin şərəfinə. O, babasının – məşhur “Qarabağnəmə” əsərinin müəllifi Mirzə Adıgözəlovan soyadını da götürə bilirdi (rəsmi sənədlərdə belə təqdim olunur). Amma Gorani təxəllüsü ilə tanındı. Bu adla da doğma elinə, obasına şərəf gətirdi, ona verilən adı doğrultdu, xalqın əsgəri oldu. Bu şərəfin isə başlanğıcı 1873-cü ilin mart ayında – Əsgərin realni gimnaziyasının kursunda oxuduğu vaxtdan başlanır. Onun baxtına Azərbaycan professional teatrının yaradıcılarından biri olmaq şərəfi düşdü. Müəllimləri Həsən bəy Zərdəbinin bacılığı ilə şagirdlər əvvəl Mirzə Fətəli Axundzadənin “Lənkəran xanının vəzirini”, sonra isə “Hacı Qara” tamaşalarını hazırladılar. Bu haqda Qulam Məmmədlinin “Azərbaycan teatrının salnaməsi” kitabında deyilir: “Mart ayının 10-cu günündə Bakıda – Sobraniyədə veriləcək təsnifi – Mirzə Fətəli Axundzadə. “Sərgüzaştı-Vəzir-Xani-Sərab”, yəni təmsili-güzaştı-əcib ki, keyfiyyəti dörd məclisdə bəyan olunub. Sərab vilayətinin xanı – Əliyar, Mirzə Həbib, onun vəziri – Səməd, Zibə xanım, vəzirin əvvəlinci hərəmi – Nəcəf (qadın rollarını kişilər oynayırdı – red.), Teymur ağa – xanın qarşıdaşı oğlu ki, Nisə xanıma aşiqdir – Əsgər!..”

Teymur ağa rolunun ifaçısı Əsgər – elə Əsgər ağa Goranıdır. Üstündən heç bir ay keçməmiş gimnaziyanın şagirdləri daha bir tamaşa oynadılar. Yəni Mirzə Fətəli Axundzadənin əsərini – “Hacı Qara”-nı. Hər iki əsərlə Azərbaycan mədəniyyəti tarixində mühüm hadisə baş verdi. Professional səhnə sənətimizin bünövrəsi qoyuldu. Bu tamaşalarda seçilən ən yaxşı ifaçı Əsgər Adıgözəlov idi. Bu mənim fikrim deyil, həmin tamaşaların ərsəyə gəlməsinin ideya müəllifi və hazırlayanı, Azərbaycan teatrının yaradıcılarından biri – milli mətbuatımızın banisi Həsən bəy Zərdəbinin aminliyi, yazdıqlarıdır. Sonralar bu tamaşalardan söhbət düşəndə mətbuat öndərimiz yazacaqdı. “...Dnyanlar çox yaxşı oynadı. Ələlxüsus Əsgər